

Ittész Máté

Fejezetek egy *nomen actionis* életéből*

Kivonat

A tanulmány az óind $\sqrt{dṛś}$ 'lát, néz' igeegyökből képzett *dṛś-* gyöknévszó használati körét mutatja be a korai védikus korszakban. Az elszigetelt és minden bizonnyal már ekkor is csak archaizmusként létező tisztán elvont főnévi, *nomen actionis* szerep után tárgyalja a főnév dativusi esetének (*dṛśé*) grammatikalizálódott infinitivusi funkcióját, használatát a perifrastikus causativumban, végül pedig az *āvis* 'nyíltan, láthatóan' szóval szinonim határozószóként való lexikalizációját.

Kulcsszavak: *nomen actionis*, szinonímia, deverbális, infinitivus, perifrastikus causativum, határozószó

Chapters from the life of an action noun

Abstract

The study presents the uses of the Old Indo-Aryan root noun *dṛś-*, derived from the root $\sqrt{dṛś}$ 'to see, to look', in the Early Vedic period. After discussing its role as a pure abstract action noun, which was isolated and certainly already existed only as an archaism at that time, it deals with various uses of its dative case form (*dṛśé*): its function as a grammaticalized infinitive, its use in the periphrastic causative construction, and finally, its lexicalisation as an adverb synonymous with *āvis* 'openly, visibly'.

Keywords: action noun, synonymy, deverbale, infinitive, periphrastic causative, adverb

* A tanulmány az ELTE BTK Indológia Tanszékén működő „Kánonok és sztenderdek a premodern Dél-Ázsiában: Formálódás, megőrzés, újítás, recepció” OTKA-kutatócsoport által 2024. december 6-án megrendezett „Hagyomány és újítás a keleti nyelvek és kultúrák történetében” című konferencián tartott előadás írott változata. Elkészítését a K 142535 számú NKFIH-projekt támogatta.

Bevezetés

Azok a toldalékok, amelyek a védikus óind nyelvben az úgynevezett *nomen actionis*ok, vagyis a magyar -ás/-és képzős típusnak megfelelő, igéből képzett, tehát deverbális, cselekvést kifejező főnevek képzésére szolgálnak, egyfajta hálózatba rendezhetők.

Ezt a szuffixum-hálózatot egyrészt a poliszémia, vagyis a „többjelentésűség”, a „többfunkciójúság” dimenziója határozza meg, amennyiben ugyanazok a szuffixumok, amelyekkel cselekvést kifejező főnevet lehet előállítani, további funkciókkal is rendelkezhetnek. Jól ismert példa az -ana- képző, amelynek révén – leggyakoribb szerepe, a *nomen actionis* képzése mellett – bizonyos igéknél *nomen agentis* (a cselekvőt, az ágenst megnevező főnevet), *nomen rei actae*, más kifejezéssel *nomen obiecti* (az elvégzett/megcsinált dolgot, azaz a cselekvés tárgyát megnevező főnevet), *nomen instrumenti* (a cselekvés eszközt megnevező főnevet), sőt olykor *nomen loci* (a cselekvés helyét megnevező főnevet) is képezhetünk. Így például a *sam+√r* 'találkozik, összecsap' igéből a *samāraṇa-* 'összecsapás, harc' *nomen actionis*, a *√jan* 'nemz' igéből a *jānana-* 'nemző, létrehozó' *nomen agentis*, a *√vac* 'mond' igéből a *vacana-* 'szó, beszéd' *nomen rei actae* ('amit valaki kimond(ott)'), a *√pū* 'tisztítani' igéből a *pāvana-* 'szűrő, szita' *nomen instrumenti* ('amivel valaki valamit megtisztít'), a *√sthā* 'áll' igéből a *sthāna-* 'állás, hely' pedig *nomen loci* ('ahol valaki áll').¹

Amíg az imént bemutatott poliszémiánál az „egy forma ~ több funkció” viszonyt látjuk, addig a másik rendező tulajdonság, a szinonímia esetében a „több forma ~ egy funkció” kapcsolatot figyelhetjük meg, vagyis azt a jelenséget, hogy ugyanarra a grammatikai funkcióra a nyelv többféle, alakilag különböző morfémat használ. Szorosabban vett kérdésünk szempontjából ez azt jelenti, hogy *nomen actionis* az óindben nemcsak a fentebbi -ana- toldalékkal képezhető, hiszen ugyanilyen jelentésű főnevet számos más szuffixum segítségével is többé-kevésbé produktívan elő lehet állítani. Ilyen – többek között – a -ti- (például *sthiti-* 'állás' a *√sthā* 'áll' igeigéből), az -as- (például *avas-* 'támogatás' a *√av* 'segít, támogat' gyökből), az -a- (például *bhōga-* 'élvezet' a *√bhuj* 'élvez' gyökből) vagy az -anu- (például *nadanú-* 'üvöltés' a *√nad* 'hangot kiad, üvölt' gyökből) képző, de úgynevezett gyöknévszók, vagyis formailag egy-egy igeigékkel megegyező, látható formájú szuffixumot nem tartalmazó származékszavak (például *vid-* 'tudás' a *√vid* 'tud' gyökből) is előfordulnak ebben a szerepben.²

¹ Az -ana- képzőről ld. Debrunner, *Altindische Grammatik*. II.2. 180–206 kimerítő alaposágú áttekintését. Általában véve a toldalékok poliszémiája tekintetében az óind természetesen nem áll egyedül, hiszen hasonló jelenséggel más nyelvekben is találkozunk. Ld. többek között a magyar -ás/-és (pl. *olvasás, írás, tojás, állás* stb.) vagy az angol -ing képző (pl. *building* 'építés' és 'épület' stb.) különböző funkcióit.

² Mindezekről szintén ld. Debrunner, *Altindische Grammatik*. II.2. vonatkozó részeit.

Ezen a ponton azonban körütekintően kell eljárni, ugyanis korántsem biztos, hogy minden esetben tényleg valódi, teljes szinonímiáról van szó. Alapos elemzéssel ugyanis kimutatható, hogy a képzett szavak (és így az egyes képzők szerepe) között bizonyos szemantikai-funkcionális különbségek vannak, azaz az alapvető *nomen actionisi* szerepkörön kívül, pontosabban azt módosítva egyéb jelentésárnyalatokat is hordozhatnak. Mivel ez nem tartozik szorosan véve a jelen írás témájához, csak röviden utalok korábbi tanulmányaimra, amelyekben azt igyekeztem bemutatni, hogy az egyes *nomen actionis*ok között adott esetben akcióminőségbeli eltérés lehet (vagyis különbözhetnek abból a szempontból, hogy a cselekvés hosszan tartó, folyamatos voltát, vagyis durativitást fejeznek-e ki, vagy pillanatnyi, pontszerű, terminatív-ingresszív cselekvést ábrázolnak-e),³ illetve hogy bizonyos szintaktikai környezetben nem feltétlenül lehet őket szabadon váltogatni.⁴

Az eddigiek alapján talán úgy tűnhet, mintha a védikus óind nyelv egészét egyetlen szinkrón nyelvállapotként foghatnánk fel. Ez azonban egyáltalán nincs így. A védikus korpusz ugyanis a *Rgveda* nagyjából a Kr. e. 1200 körüli időkre keltezhető himnuszaitól kezdve a több száz (egyesekek szerint akár ezer) évvel későbbi *upanišad*okig igen hosszú időszakot ölel át, és nyilvánvaló, hogy ezalatt a nyelvben különféle, a szuffixumrendszert is érintő változások történtek. Ebből következik, hogy olykor csupán illúzió, a szótárak által keltett látszat, hogy bizonyos szuffixumok a nyelvi rendszerben ténylegesen „élő” szinonimikus viszonyban álltak egymással.

Egyfelől a látszólagos szinkroniában diakrón változások „csúszhatnak össze”: egy szuffixum például a valóságban elveszítheti a produktivitását egy adott funkcióban, és egy másik, új képzőnek adhatja át a helyét a termékeny szóképzésben. Ilyen módon, amit látunk, az a megőrzés és az újítás, az archaizmus és az innováció állandó kölcsönhatásának tükröződése. Másfelől, ha a nyelv történetéből egy ténylegesen szinkrónnak tekinthető metszetet kiemelünk (már amennyire ez a védikus szövegek hosszú orális tradícióját figyelembe véve lehetséges), ott adott esetben nem – vagy legalábbis sokkal korlátozottabban – jelennek meg azok a hálózatos viszonyok, amelyeket fentebb felvázoltam.

A szinonímia problémája a cselekvést kifejező főneveknél

Az imént leírtakat láthatjuk például a $\sqrt{sru}$ 'hall' ige derivátumainál, ugyanis ha a védikus nyelv legkorábbi korszakára, a *Rgveda* és az *Atharvaveda* himnuszaira összpontosítunk,⁵ azt tapasztaljuk, hogy bár több deverbális főnév is

³ Ittzés, *Action Nouns in Vedic*.

⁴ Ittzés, *Action Nouns in Vedic Support-Verb Constructions with kr*.

⁵ Kétségtelen, hogy ez a két gyűjtemény alkotja a védikus nyelv legkorábbi emlékeit. Vannak,

előfordul *nomen actionisi* ('hallás') jelentéssel, valódi, a szó szoros értelmében vett, teljes szinonímiáról minden valószínűség szerint mégsem beszélhetünk.

Először is, a cselekvést kifejező **śrótu*- és **śrúṇa*- (vagy **śruṇá*-?) főnevek⁶ hapax legomenonok,⁷ amelyek minden bizonnyal nem egyszerűen a véletlennek köszönhetően adatoltak csupán egy alkalommal, hanem kifejezetten az adott szöveghely szintaktikai környezetében jöttek létre alkalmi, *ad hoc* képzésként.⁸ Egészen egyértelműnek tűnik ez a **śrótu*- főnévnél, amely éppen a megegyező hangalakú gyökéoraistos imperativus sing. 3. *śrótu* igealak után szerepel a verssorban (1) egy-egy névszói összetétel elő- és utótagjaként, ezért feltételezhetjük, hogy pontosan ennek a körülménynek köszönheti a létét.⁹

(1) RV 1.122.6c

<i>śrótu</i>	<i>naḥ</i>	<i>śróturātīḥ</i>	<i>suśrótuh</i>
hall.AOR.IMP.3SG	mi.ACC	hallgatás_adományú.NOM.SG	jó_hallású.NOM.SG

„Hallgasson meg minket (ő), aki a hall(gat)ás adományát [adja], a jó (meg)hall(gat)ású!”¹⁰

Tovább lépve, a szótárak szerint olykor *nomen actionis*ként¹¹ használatos a *śrótra*- főnév is.¹² Az egyes szöveghelyeket (RV 2× [10.85.11c; 10.90.14c];

akik egy nyelvtörténeti korszakba (ún. korai védikus korszak) sorolják őket (ld. pl. Kulikov, Old Indo-Aryan, 385), mások azonban különbséget tesznek közöttük, és csak a *Ṛgveda* himnuszainak nyelvvállapotát nevezik „korai védikus”-nak, az *Atharvavedáét* ezzel szemben „ővédikus”-nak (így pl. Kümmel, *Das Perfekt im Indoiranischen*, 5–6). Az alábbiakban – részben az egyszerűség kedvéért – a két gyűjteményre együtt magam is a „korai védikus” megjelöléssel hivatkozom.

⁶ A csillag használatával itt azt jelzem, hogy pontosan ilyen formában ezek a szavak nem adatoltak, tehát szigorúan véve rekonstrukciók, ugyanis csak összetételi tagként fordulnak elő a szövegekben.

⁷ A **śrótu*- főnév valójában kétszer fordul elő, de egy *pādán* belül, így a két előfordulást gyakorlatilag egynek tekinthetjük.

⁸ Mindkét szöveghellyel kapcsolatban ld. Jamison–Brereton, *Rigveda Translation: Commentary* vonatkozó helyét.

⁹ A másik szó (**śrúṇa*-) szintén csak összetételi utótagként adatolt: *vanīm vā yé suśrūṇam suśrúto dhūḥ* RV 10.74.1d 'vagy azok, akik jól hallóként (*suśrút*-) az arra vágyót „jó meghallgatásúvá teszik” (vagyis szívesen meghallgatják)'. Ugyanakkor Scarlata, *Die Wurzelkomposita*, 557 felveti, hogy az utótag akár deverbális melléknévként (**śruṇá*- 'meghallgatott') is értelmezhető. Ld. továbbá Wackernagel, *Altindische Grammatik*. II.1. 176, 225.

¹⁰ „Let the one who grants the gift of hearing, who hears well, hear us.” Itt és az alábbi *Ṛgveda*-idézeteknél – oldalszámra történő külön hivatkozás nélkül – mindig megadom a Jamison–Brereton-féle új angol fordítás szövegét is (Jamison–Brereton, *The Rigveda*).

¹¹ Ld. pl. Monier-Williams, *Sanskrit–English Dictionary*, 1103: „the act of hearing or listening to”.

¹² Itt és a továbbiakban az előfordulásokra vonatkozó számokat és szöveghelyeket Lubotsky, *A Digital Concordance* és Kim, *Index Verborum ... Teil 1* és *Index Verborum ... Teil 2* alapján adom meg. Az *Atharvavedánál* a két recenzió (Paippalāda és Śaunakīya) számadatait összesítve

AV 54×) elemezve azonban arra a következtetésre juthatunk, hogy – a kétségtelenül létező konkrét ’fül’ jelentés mellett¹³ – a szó a hallást valójában nem mint magát a cselekvést, hanem mint képességet jelöli (hasonlóan a magyar *jó a hallása* kifejezéshez), azaz ezt a használatot véleményem szerint inkább egyfajta absztrakt *nomen instrumentiként* kell értelmezni.¹⁴

A következő származékszó a *śrómata-* főnév (RV 4× [1.182.7d; 6.19.10b; 7.24.5d; 8.66.9c]; AV 1× [AVŚ 20.97.3c = RV 8.66.9c]), amely ófelnémet kognátumához, a *hliumunt* (német *Leumund*) < ősgermán **hleumunda-* szóhoz hasonlóan elsősorban *nomen rei actae* (’hírnév; az, amit hallanak’), de egyes szöveghelyeken felvetődött a *nomen actionisi* interpretáció lehetősége is.¹⁵ Ez azonban egyáltalán nem vehető biztosra, és több értelmező itt is a gyakoribb ’hírnév’ értelemmel számol. Mindenesetre a germán kognátum alapján nagy valószínűséggel kijelenthetjük, hogy ennek a képzésnek (indoeurópai **kl̥u-m̥to-*)¹⁶ a *nomen rei actae* volt az eredeti és így az óind által is örökölt funkciója, a cselekvést magát kifejező *nomen actionisi* használat, ha valóban ezzel kell számolnunk, csak másodlagosan és legfeljebb marginálisan alakulhatott ki.

közlöm, azonban a *R̥gvedāb*ól átvett mantrákat csak akkor veszem számításba, ha „saját” mantrák nem tartalmazzák a kérdéses szót. Ha az előfordulások száma egy gyűjteményben meghaladja a négyet, akkor nem sorolom fel egyesével az összes szöveghelyet.

¹³ A talán legeggyértelműbb szöveghely, ahol ezzel a jelentéssel találkozunk, a híres *Puruṣa-*himnuszban található, amely leírja, hogy a mitikus ember egyes testrészeiből a világ mely részei keletkeztek: *padbhyām bhūmir dīśaḥ śrōtrāt* RV 10.90.14c „a két lábából a föld, a füléből az égtájak”. Természetesen vannak olyan esetek, ahol rögtön evidens, hogy a szó nem jelenthet ’fül’-et. Ilyen például AVŚ 19.60.1b, amelyből kiderül, hogy a *śrōtra-* a „két fülben” (*kārṇayoḥ*) található.

¹⁴ Ez az értelmezés összhangban van a szó képzésmódjával, amennyiben az óind *-tra-* < indoeurópai **-tro-* képzős főnevek elsődlegesen eszközöket jelentenek (ld. pl. indoeurópai **h₂érh₃-tro-* ’eke’ > latin *arātrum*; ógörög ἄροτρον; örmény *arawr* a **h₂érh₃* ’szánt’ gyökből; *Lexikon der indogermanischen Verben*, 272–273 és 272/1. jegyzet). Megemlíthetjük ezenkívül az avesztai *sraoθra-* szót a rekonstruálható **vərəzi.sraoθra-* ’éles hallású’ összetételben (ld. „rövidített” formában a *vərəzi.cašmanō.sraoiθrīš* Yt 13.29 szóban; vö. Bartholomae, *Altiranisches Wörterbuch*, 1633; Wodtko–Irslinger–Schneider, *Nomina*, 427). Bár az ősgermán **hleupra-* > óangol *hlēodor* ’hallás, hang’; ófelnémet *liodar* ’susogás’ (Wodtko–Irslinger–Schneider, *Nomina*, 427) hangtanilag ugyanúgy egy alapnyelvi **kl̥u-tro-* szóra vezethető vissza, mint az említett indoíráni alakok, valószínűbb, hogy itt a két ág független újításával állunk szemben (vö. Mallory–Adams, *Encyclopedia*, 534; Wodtko–Irslinger–Schneider, *Nomina*, 432/54. jegyzet), hiszen a germán szavak inkább *nomen rei actae*-ként értelmezendők (vagyis ’amit hallanak’). Érdekes, hogy az avesztaiiban önállóan (tehát nem összetételben) létező *sraoθra-* ’elmondás, recitáció’ főnév (Bartholomae, *Altiranisches Wörterbuch*, 1633; Wodtko–Irslinger–Schneider, *Nomina*, 427) szemantikailag inkább az ige causativumi jelentéséhez (’hallat’) kötődik.

¹⁵ Minden esetben ezzel számol Jamison–Brereton, *Rigveda Translation: Commentary*, ad RV 1.182.7.

¹⁶ Mayrhofer, *Etymologisches Wörterbuch*. II. 667; Wodtko–Irslinger–Schneider, *Nomina*, 425. Ld. még Debrunner, *Altindische Grammatik*. II.2. 753–754.

Az *-ana-* képzős származék, amely az igék többségénél valóban elsősorban *nomen actionis*ként használatos, a $\sqrt{sru}$ gyöknél (*śrávaṇa-*) a legkorábbi szövegekben – hasonlóan a *śrómata-* főnévhez – *nomen rei actae* 'hírnév' jelentéssel.¹⁷

Létezik egy *-t-*vel bővített gyöknévszó, a **śrūt-*,¹⁸ amely az általunk vizsgált korpuszban önmagában nem fordul elő, csak összetételek végén. Ilyenkor többnyire *nomen agentis*i jelentést hordoz, és csak néha vetődhet fel egy archaikus *nomen actionis*i értelmezés, ez azonban soha nem szükségszerű, bár kétségtelenül nem is zárható ki (lásd például a *suśrūt-* RV 2.39.6d szót, amelyet egészen pontosan véve vagy 'jól halló/meghallgató' determinatív összetételként, vagy 'jó hallású/meghallgatású' *bahuvrīhiként* foghatunk fel).

Az utolsó derivátum, a *śrūti-* több alkalommal is adatolt a *Ṛgvedában* és az *Atharvavedában* (önállóan: RV 2× [2.2.7b; 10.111.3a]; különféle igekötőkkel és előtaggal: *úpaśruti-* RV 3× [1.10.3d; 8.8.5a; 8.34.11a]; AV 4× [AVŚ 2.16.2; AVŚ 16.2.5a; AVP 2.43.1; AVP 18.45.1j]; *anuśruti-* AV 1× [AVP 18.45.1j]; *súśruti-* 'jó hallás' AV 1× [AVŚ 16.2.5a]), ami arra utal, hogy termékeny képzésmód volt. A szó egy kivétellel mindig *nomen actionis*i szereppel rendelkezik.¹⁹

Ez a vázlatos áttekintés azt mutatja, hogy a korai védikus korszakban végső soron egyetlen olyan főnév (*śrūti-*) létezett a $\sqrt{sru}$ igéből, amely ténylegesen gyakran és produktív módon *nomen actionis*ként volt használatos. A többi képzésmód vagy alkalmi képzésnek, *ad hoc* alaknak tekinthető (**śrūṇa-*, **śrōtu-*), vagy ebben a periódusban még nem létezett ez a funkciója (*śrávaṇa-*), illetve ha igen, akkor is csak marginálisan (*śrómata-*), illetve esetleg kihalóban levő archaizmusként kell felfognunk (**śrūt-*). Valódi szinonímiáról tehát ennek az igének a derivátumainál nem beszélhetünk olyan értelemben, hogy a különféle képzők azonos *nomen actionis*i funkcióval (is) rendelkeztek volna ugyanabban a korszakban.

A $\sqrt{dṛś}$ 'lát, néz' igénél ezzel szemben más a helyzet, ugyanis adataink azt sugallják, hogy itt a korai védikus periódusban több *nomen actionis*i funkciója, illetve eredetű derivátum volt használatban (*dṛś-*, *dṛśi-*, *dársana-*, *dṛśīka-*), ami még akkor is figyelemre méltó, ha ezek gyakorisága és ebből sejthető produktivitása azért nem volt teljesen egyforma. Egy korábbi előadásomban²⁰ azt igyekeztem bemutatni, hogy ezek a származékszavak nem feltétlenül azonos

¹⁷ A szó önállóan először az *Atharvaveda* Paippalāda-recenziójában adatolt: *śravaṇam pitṛñāṁ* AVP 20.6.3c „az atyák hírneve”. Ez a kifejezés minden bizonnyal a *Ṛgveda*-beli *pitṛśrávaṇa-* RV 1.91.20d összetétel átalakítása, felbontása, amely az utótagon található hangsúly alapján nem *bahuvrīhi*, jelentése tehát: 'az atyák hírneve', azaz 'aki az atyák hírnevét megtestesíti, akiben testet ölt az atyák hírneve', ezért 'aki az atyákat híressé teszi'. Vö. Kim, *Untersuchungen zu altindischen Abstrakta und Adjektiven*, 348 – véleményem szerint nem helytálló – értelmezését, amely szerint az utótag eredendően *nomen agentis* műveltető értelemmel ('híressé tevő').

¹⁸ Ld. Scarlata, *Die Wurzelkomposita*, 554–559 részletes áttekintését.

¹⁹ Az egyetlen kivétel minden bizonnyal az AVŚ 11.7.20d = AVP 16.83.10d szöveghelyen előforduló *śrūti-*, amely itt *nomen rei actae* 'zaj; amit hallanak'.

²⁰ Ittzés, *Action Nouns in Vedic*.

funkciójúak, ugyanis különböznek az akcióminőség szempontjából: egyesek (*dṛś-*, *dṛśi-*) eredendően inkább duratív, mások (*dārśana-*, *dṛśika-*) terminatív-ingresszív jellegűek, azaz az előbbiek a 'látás, nézés' folyamatát, az utóbbiak inkább a 'meglátás, (újra) megpillantás' pontszerű cselekvését fejezik ki. Ez az oka annak, hogy az előbbiek gyakran szerepelnek a *jyók* 'sokáig' adverbiummal együtt, az utóbbiak viszont ilyen szöveggörnyezetben nem fordulnak elő. Ezt a különbséget láthatjuk az alábbi két példában:²¹

(2) RV 9.91.6d

<i>jyón</i>	<i>naḥ</i>	<i>sūryam</i>	<i>dṛśāye</i>	<i>rirīhi</i>
sokáig	mi.DAT	nap.ACC	lát.INF	ad.IMP.2SG

„Add, hogy sokáig lássuk a napot (sokáig éljünk).”²²

(3) RV 1.66.10b

<i>návanta</i>	<i>gāvaḥ</i>	<i>svār</i>	<i>dṛśīke</i>
bóg.INJ.3PL	marha.NOM.PL	nap.ACC	meglátás.LOC

„A tehének bögnek a nap meglátásakor (amikor meglátják a napot).”²³

A következőkben nem ezeknek a különféle képzett származékoknak az egymáshoz való viszonyát fogom tárgyalni, hanem közülük egynek, a *dṛś-* gyöknévszónak az „életpályáját” mutatom be: azt vizsgálom, hogy a korai védikus korban milyen funkciói voltak, és hogyan alakították a használatát a nyelvi változások, az archaizmus és az innováció kölcsönhatása.

A *dṛś-* mint cselekvést kifejező deverbális absztrakt főnév

A *dṛś-* főnév a szóképzés szempontjából úgynevezett gyöknévszónak (*root noun*, *Wurzel-nomen*)²⁴ számít, hiszen formailag megegyezik a képzés alapjául szolgáló $\sqrt{dṛś}$ bázisigegyökkel, amennyiben nem tartalmaz testes főnévképzőt.

Ennek a főnévnek most csak azokat a *nomen actionis*i előfordulásait veszem figyelembe, amelyek a $\sqrt{dṛś}$ igegyök aktív 'lát, néz' jelentéséből értelmezhetők, vagyis amikor az alapjelentése: 'látás, nézés'. Ezt azért érdemes hangsúlyozni,

²¹ A (2)-es példában a *dṛśāye* a *dṛśi-* dativusi alakja, amely itt infinitivusnak tekinthető, míg a (3)-asban a *dṛśīke* a *dṛśika-* locativusi esete. A deverbális absztrakt főnevek és az infinitivus kategória kapcsolatáról részletesebben ld. alább.

²² „Grant that we may see the sun for a long time.”

²³ „The cows cry out upon seeing the sun.” A *dṛśika-* accusativusi bővítményével (illetve a főnév névutószerű voltával) kapcsolatban ld. Lowe, *Transitive Nouns*, 123.

²⁴ A gyöknévszókat tárgyaló, klasszikusnak számító munka Schindler, *Das Wurzel-nomen*.

mert az ige mediális alakjai a védikus nyelvben 'megjelenik, tűnik, látszik' jelentéssel rendelkeznek,²⁵ és ennek megfelelően a *dīś-* gyöknévszónak is van 'megjelenés, látvány, kinézet' értelme.²⁶ Ezeket az eseteket ebben a tanulmányban nem vizsgálom, mint ahogy mellőzöm a gyöknévszónak az elsősorban összetételi utótagként való *nomen agentis* használatát is.²⁷

Az indoeurópai nyelvek deverbális névszóképzési stratégiái között a gyöknévszókra jellemző úgynevezett „gyökérképzés”, bármi legyen is a funkciója a származékszónak (akár *nomen actionis*, akár *nomen agentis*, akár más, fentebb említett jelentés), kétségtelenül a legarchaikusabb és a történeti korban egyre inkább kihalófélben lévő típusnak számít. A nyelvcsalád szinte valamennyi nyelvében azt látjuk, hogy a gyöknévszók folyamatosan szorulnak vissza és válnak archaizmussá a különféle „testes” szuffixumokkal képzett derivátumokkal szemben.²⁸ Ilyen körülmények között nem meglepő tehát, ha a *dīś-* szónál csak elvétve találunk egyszerűen cselekvést kifejező főnévi jelentést, vagyis amikor pusztán deverbális főnévként használatos.

A korai védikus korpuszban mindössze egy olyan szöveghely (4) van, ahol ezzel a stádiummal számolhatunk, és ehhez csak egyetlen későbbi példa (5) csatlakozik a középvédikus korszakból.

(4) RV 5.52.12cd

<i>té</i>	<i>me</i>	<i>ké</i>	<i>cin</i>	<i>ná</i>	<i>tāyáva</i>
az.NOM.PL	én.GEN	ki.NOM.PL	PTCL	mint	tolvaj.NOM.PL
<i>ūmā</i>	<i>āsan</i>	<i>drśi</i>	<i>tviśé</i>		
segítő.NOM.PL	van.PST.3PL	nézés.LOC.SG	felragyog.INF		

„Ők, mint valamely (ki tudja, milyen) tolvajok, a segítők, (ott) voltak, hogy felragyogjanak a szemem előtt (szó szerint: a nézésemben/nézésemkor; miközben néztem őket).”²⁹

²⁵ Mayrhofer, *Etymologisches Wörterbuch*. I. 704; *Lexikon der indogermanischen Verben*, 122/1. jegyzet. Vö. ezzel a magyar *kinéz* szó használatát 'valamilyen állapotban van; valamilyen formája, külső alakja, megjelenése van' jelentésben.

²⁶ Egyesek ezt jobb híján *nomen rei actae*ként ('amit látnak/néznek') határozzák meg (vö. Scarlata, *Das Wurzelnomen*, 239 és 329. jegyzet: „Die Bezeichnung Nrei act. ist bei einem Verb der Wahrnehmung alles andere als glücklich.”).

²⁷ Ezekkel kapcsolatban ld. elsősorban Scarlata, *Das Wurzelnomen*, 227–240 kimerítő alaposágú áttekintésének vonatkozó részeit.

²⁸ Vö. Wachter, *Das indogermanische Wort für 'Sonne'*, 7–16.

²⁹ „They (seemed indistinct) to me like who knows who, like thieves (concealed), but the helpers (then) came to glitter in my sight.”

(5) MS 2.7.4gh³⁰

<i>úd</i>	<i>u</i>	<i>tiṣṭha</i>	<i>svadhvara</i>
fel	PTCL	áll.IMP.2SG	jó_áldozatú.VOC.SG

<i>stávāno</i>	<i>devyā</i>	<i>kṛpā</i>
dicsér.PTCP.MED.NOM.SG	isteni.INS.SG	alak.INS.SG

<i>drśā</i>	<i>ca</i>	<i>bhāśā</i>	<i>brhatā</i>	<i>suśikmanā</i> ~ ³¹
pillantás.INS.SG	és	fény.INS.SG	magas.INS.SG	?

<i>ā~</i>	<i>agne</i>	<i>yāhi</i>	<i>suśastibhiḥ</i>
ide	Agni.VOC.SG	megy.IMP.2SG	jó_dicséret.INS.PL

„Kelj fel, ó, jó áldozatú (jó áldozatokat vezető), miközben magasztalnak téged, isteni alakoddal, pillantásoddal, magasba hatoló fényeddel, ...³²
Ó, Agni, jöjj jó dicsőimuszaink révén!”

Ráadásul az utóbbi passzus (5) egy *Ṛgveda*-strófa variánsa (vagyis egy korai védikus mantra középvédikus változata), és itt az eredeti helyen (6) másik gyöknévszó (*abhikhyā-* az *abhi*+*√khyā* 'ránéz, rápillant' igeegyökből) szerepel, nem a *drś-*.

(6) RV 8.23.5

<i>úd</i>	<i>u</i>	<i>tiṣṭha</i>	<i>svadhvara</i>
fel	PTCL	áll.IMP.2SG	jó_áldozatú.VOC.SG

<i>stávāno</i>	<i>devyā</i>	<i>kṛpā</i>
dicsér.PTCP.MED.NOM.SG	isteni.INS.SG	alak.INS.SG

<i>abhikhyā</i>	<i>bhāśā</i>	<i>brhatā</i>	<i>śuśukvánih</i>
pillantás.INS.SG	fény.INS.SG	magas.INS.SG	ragyogó.NOM.SG

„Kelj fel, ó, jó áldozatú (jó áldozatokat vezető), miközben magasztalnak téged, isteni alakoddal, pillantásoddal, magasba hatoló fényeddel ragyogva!”³³

³⁰ A fehér *Yajurveda Vājasaneyi-saṃhitā*-jában (VS 11.41) ez a mantra olyan változatban szerepel, hogy a számunkra érdekes instrumentális alak helyett az alább tárgyalandó *drśé* dativus(i) infinitivus) áll a negyedik *pāda* elején. Ez azonban a sor többi instrumentális alakjának fényében nyilvánvalóan másodlagos a fekete *Yajurvedához* tartozó *Maitrāyaṇī-saṃhitā* fentebb idézett verziójával szemben.

³¹ A glosszálás megkönnyítése érdekében az idézetekben különválasztom azokat a szavakat, amelyek valamilyen magánhangzó-*saṃdhi* miatt a *saṃhitā*-szövegben összevontan szerepelnek. Ezeket az eseteket ~ jellel jelölöm. A fenti szöveghelyen például a *saṃhitā-pāṭha* olvasata: *suśikmanāgne*.

³² A *suśikmanā* olvasat valószínűleg romlott (ld. a (6)-os példát, amelyben a mantra eredeti változata található).

³³ „Stand up with your divine body while you are being praised, o you who conduct good

Mindenesetre az instrumentalisi *dr̥śā* variáns megjelenése a későbbi (középvédikus) korszakból származó szövegben arra utalhat, hogy archaizmusként ugyan, de még ekkor is meglehetett a főnév ilyen jellegű használata. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy ezen a helyen akár a „mediális” ’megjelenés, látvány’ jelentéssel (vagyis a verssoron belül szomszédos *bhāś-* ’ragyogás, világosság’ szóéval rokon jelentéssel) is számolhatunk, vagyis nem feltétlenül szükséges az aktív *nomen actionis* értelmezés.

A dativusi *dr̥śé* infinitivusi használata

Gyakori jelenség az indoeurópai nyelvek körében (sőt, általánosságban a világ nyelveiben), hogy az igéből képzett absztrakt főnevek egyes esetragos alakjai főnévi igenévi (infinitivusi) funkcióban grammatikalizálódnak. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a főnévi igeneveknek ez a tipikus eredete.³⁴

A szanszkrit nyelvben egyetlen infinitivus létezik *-tum* képzővel, amely teljesen egyértelműen egy *-tu-* képzős deverbális főnév accusativusi alakjából ered, és etimológiailag pontosan megfelel a latin nyelvtanban supinumnak nevezett főnévi igenév accusativusának.³⁵ Ezzel szemben a védikus nyelvben, pontosabban annak korai védikus periódusában tizenhat olyan különböző képzést ismerünk, amely infinitivusi vagy – némileg óvatosabban fogalmazva – infinitivus-jellegű használatot mutat.³⁶ Ezek egyike a gyöknévszók dativusi alakja *-e* végződéssel, amelyre a *dr̥ś-* főnév is jó példát szolgáltat: a dativusi *dr̥śé* forma ugyanis előfordulásainak többségében valójában infinitivusként (’látni, nézni’) fogható fel (az eredeti ’látásra, látás céljára’ jelentés helyett).

Nem könnyű meghúzni azt a határvonalat, amikortól kezdve már nem egy deverbális absztrakt főnév valamely esetragos alakjáról, hanem infinitivusról beszélhetünk, vagyis megállapítani, mikor válik például egy ’látásra’ jelentésű alakból az ige paradigmájába sorolható ’látni’ főnévi igenév. Az egyik kézzel fogható jele ennek a változásnak az, ha a kérdéses szó bővítményei a képzés alapjául szolgáló ige vonzatszerkezetét követik,³⁷ tehát például egy tranzitív igéből képzett szó mellett nem *genitivus obiectivusi* bővítményt (például ’a kígyó elpusztítása’), hanem tárgyat találunk (’elpusztítani a kígyót’). Jó példa erre éppen a *dr̥śé* is, amely mellett számos alkalommal találunk tárgyi

ceremonies, with your gaze (on us), blazing with your lofty radiance.”

³⁴ Meier-Brügger, *Indogermanische Sprachwissenschaft*, 317–318; Fortson, *Indo-European Language and Culture*, 107–108.

³⁵ Röviden pl. Debrunner, *Altindische Grammatik*. II.2. 645–647.

³⁶ Többek között Macdonell, *Vedic Grammar*, 407–412; Keydana, *Infinitive im R̥gveda*.

³⁷ Pl. Keydana, *Infinitive im R̥gveda*, 47–57.

bővítményt, mégpedig többnyire valamelyik 'nap' jelentésű főnév accusativusát ('látni a napot'; lásd alább a (10)-es és (11)-es példát).³⁸

A *dṛśé* esetében magán az infinitivusi használaton belül is megfigyelhető egy változás. Amint fentebb említettem, ez az alak eredetileg dativusi végződést (-e) tartalmaz, és ennek megfelelően elsődlegesen olyan szintaktikai környezetben használható, amikor finális értelmű, vagyis célhatározói (7) vagy – a Töttössy Csaba-féle mondatrész-terminológiában – véghatározói³⁹ (8) szerepű. A *dṛśé* előfordulásainak szinte mindegyike ténylegesen ebbe a körbe tartozik.

(7) RV 1.50.1⁴⁰

<i>úd</i>	<i>u</i>	<i>tyám</i>	<i>jātāvedasam</i>
fel	PTCL	ez.ACC.SG	Jātavedas.ACC.SG

<i>devám</i>	<i>vahanti</i>	<i>ketávaḥ</i>
isten.ACC.SG	szállít.PRS.3PL	sugár.NOM.PL

<i>dṛśé</i>	<i>viśvāya</i>	<i>sūryam</i>
lát.INF	minden.DAT.SG	nap.ACC.SG

„Ezt az istent, Jātavedast, felemelik a fénysugarak, a Napot, hogy mindenki lássa (mindenki számára, hogy lássák/látni).”⁴¹

(8) AVP 12.8.6ef

<i>priyo</i>	<i>dṛśe</i>	<i>bhūtvā</i>
kedves.NOM.SG	néz.INF	válik.ABS

<i>gandharvaḥ</i>	<i>sacate</i>	<i>striyam</i>
gandharva.NOM.SG	követ.PRS.3SG	asszony.ACC.SG

„Nézni kedvessé válva a gandharva követi az asszonyt.”⁴²

³⁸ Mellékesen megjegyezhetjük, hogy a 'látni a napot/napfényt' szintagma (gyakran a *jyók* 'sokáig' időhatározószóval is kiegészítve, ld. alább) szinte kivétel nélkül 'élni, életben lenni' jelentésben használatos, hasonlóan a homérosi (pl. *Ilias* 24.558; *Odysszeia* 4.540) ὄρᾱν φάος ἡελίοιο „látni a nap fényét” kifejezéshez.

³⁹ Töttössy, A latin ... mondat részei II., 5. A két mondatrészi funkció között nem minden védikus példában lehet egyértelműen dönteni.

⁴⁰ Az egyes *pādák* – különösen az első – a védikus korpuszban rengeteg alkalommal előfordulnak. Ld. Franceschini, *An Updated Vedic Concordance* vonatkozó részeit. A strófa egésze ugyanilyen formában megtalálható például (a teljesség igénye nélkül) a következő helyeken: AVŚ 13.2.16 = AVŚ 20.47.13 = AVP 18.21.100 = VS 7.41 = VS 8.41 = VS 33.31 = TS 1.2.8.2 = TS 1.4.43.1 = MS 1.3.37 = KS 4.9 = KS 30.5 = KKS 3.7 = VSK 1.31 = ŚB 4.3.4.9.

⁴¹ „Up do the beacons convey this god Jātavedas, the Sun, for all to see.”

⁴² „Having become nice to look at, Gandharva pursues women.” (Hellwig–Leach–Zehnder–Plamada–Malinar–Widmer, *Paippalāda Recension*, ad loc.).

Létezik azonban legalább egy olyan mantra, ahol a *drśé* a mondat tárgyi bővítmenyeként jelenik meg. A (9)-es példában ugyanis a *prṇītā* 'adjatok' igének három egymás mellé rendelt tárgya van (lásd a harmadik előtt a *ca* 'és' kötőszót): két accusativusban álló főnév, *bheṣajām* 'orvosságot' és *vārūtham* 'védelmet',⁴³ valamint a *drśé* 'látni; azt, hogy lássuk'. Ez arra utal, hogy a *drśé* dativusi eredete itt már elhomályosodott, és tényleg csak egy grammatikalizálódott főnévi igenévi alakkal állunk szemben.

(9) RV 1.23.21

<i>āpaḥ</i>	<i>prṇītā</i>	<i>bheṣajām</i>
víz.VOC.PL	ad.IMP.2PL	orvosság.ACC.SG

<i>vārūtham</i>	<i>tanvè</i>	<i>māma</i>
védelem.ACC.SG	test.DAT.SG	én.GEN

<i>jyók</i>	<i>ca</i>	<i>sūryam</i>	<i>drśé</i>
sokáig	és	nap.ACC.SG	lát.INF

„Ó, vizek, adjatok bőven orvosságot, védelmet testemnek, és (azt,) hogy sokáig lássam a napot.”⁴⁴

Ez a strófa eredetileg a *Ṛgvedā*ban található, mégpedig két különböző himnuszban is (RV 1.23.21 = 10.9.7), de későbbi védikus szövegek szintén felhasználják (AVŚ 1.6.3 = AVP 1.1.2 = KS 12.15). Jelzésértékű, hogy a két *Ṛgveda*-beli előfordulás a himnuszgyűjtemény későinek tartott részeiben, az 1. és a 10. *maṇḍalā*ban szerepel, míg a dativusi eredetnek megfelelő (azaz cél- és véghatározói) előfordulásokkal korábbi *maṇḍalā*kban is találkozunk.

Igaz azonban, hogy ugyanez a *pāda* (*jyók ca sūryam drśé*) a korpuszban olyan szintaktikai környezetben is előfordul, ahol az infinitivusnak célhatározói szerepe van. Például a (10)-es passzusban három dativusban álló főnév (*krátve, dākṣāya* és *jīvāse*)⁴⁵ mellé rendelve (lásd itt is a *ca* 'és' kötőszót) fordul elő az általunk vizsgált *drśé*.

⁴³ Elméletileg az is lehetséges, hogy a második tárgyesetű szót az első bővítmenyeként („orvosságot oltalomként”) fogjuk fel (ld. pl. Geldner, *Der Rig-Veda*. I. 23 fordítását: „Ihr Gewässer, spendet reichlich eure Arznei als Schutz für meinen Leib...”).

⁴⁴ „O Waters, fully grant healing and protection for my body and (for me) to see the sun for a long time.”

⁴⁵ Ld. Keydana, *Infinitive im Rgveda*, 235 érveit a *jīvāse* főnévi kategóriája mellett. (Más szöveghelyen ugyanakkor a *jīvāse* infinitivusi értelmezést is megenged.)

(10) RV 10.57.4

<i>ā</i>	<i>ta</i>	<i>etu</i>	<i>mānaḥ</i>	<i>pūnaḥ</i>
ide	te.GEN	megy.IMP.3SG	elme.NOM.SG	újra

<i>krátve</i>	<i>dákṣāya</i>	<i>jīvāse</i>
akaraterő.DAT.SG	ügyesség.DAT.SG	élet.DAT.SG

<i>jyók</i>	<i>ca</i>	<i>sūryam</i>	<i>drśé</i>
sokáig	és	nap.ACC.SG	lát.INF

„Jöjjön ide újra a te elméd akaraterőért, ügyességért, életért (vagy: élni) és sokáig látni (hogyan sokáig lásd) a napot.”⁴⁶

Mivel a fentebb elmondottakkal összhangban jó okkal feltételezhetjük, hogy ez utóbbi használat az elsődleges, ezért egyértelműnek tűnik, hogy a (9)-es példa egyszerűen egy rögzült, formulajellegű *pāda* átemelése egy másik kontextusba. Ha ez igaz, akkor nem feltétlenül kell jelentőséget tulajdonítanunk a *ca* kötőszónak, hiszen azt az eredeti strófából örökölt, metrikailag szükséges, de szemantikailag üres „töltelékelemként” is felfoghatjuk, az infinitívust pedig az új környezetben is célhatározóként értelmezhetjük: „Ő, vizek, adatok bőven orvosságot, védelmet testemnek, hogy sokáig lássam a napot.”⁴⁷ Bár ez a magyarázat kétségtelenül lehetséges, azt gondolom, hogy a (9)-es példát ennek ellenére úgy kezelhetjük, mint amely a *drśé* alak infinitívusként való rögzülésének egy további lépéséről tanúskodik.

A *drśé* használata a perifrastikus causativumban

Sajátos grammatikalizálódott használatot jelent a *drśé* alaknak az úgynevezett perifrastikus causativumban való előfordulása.

A nagyon termékeny *-āya-* képzős, tehát szintetikus causativum (műveltető ige)⁴⁸ mellett, amely az indoeurópai alapnyelvből örökölt kategória,⁴⁹ a korai védikus nyelvben (többnyire a *Rgvedában*, ritkábban az *Atharvavedában*) létezik egy analitikus műveltető szerkezet is.⁵⁰ Ez utóbbit a könnyű igei (más ter-

⁴⁶ „Let your mind come here again, for will, for skill, for life, and to see the sun for a long time.”

⁴⁷ Ez az interpretáció köszön vissza például Griffith, *The Hymns of the Rigveda*. I. 29 fordításában: „O Waters, teem with medicine to keep my body safe from harm, So that I long may see the Sun.”

⁴⁸ Ld. többek között Whitney, *Sanskrit Grammar*, 378–385; Jamison, *Function and Form*, 105–177.

⁴⁹ Alapnyelvi képzője **-ēje/o-* formában rekonstruálható. Ld. *Lexikon der indogermanischen Verben*, 22.

⁵⁰ Ezt kimerítő alaposággal tárgyalja Zehnder, *Das periphrastische Kausativ*.

minussal: funkcióigei) használatú $\sqrt{kr}$ 'tesz, csinál'⁵¹ alkotja valamilyen finális szerepű dativusi főnévvel vagy dativusi eredetű infinitívussal.⁵² Ezt a fajta konstrukciót láthatjuk a (11)-es példában:

(11) RV 7.21.3a

<i>tvám</i> ...	<i>srávitavā</i>	<i>apās</i>	<i>kaḥ</i>
te.NOM	folyik.INF	víz.ACC.PL	csinál.INJ.2SG

„Te folyini engeded a vizeket.”⁵³

Ilyen típusú műveltető szerkezetben a *drśé* alak is előfordul, mégpedig – egyes értelmezők szerint – talán már a *Rgvedában*, bár a kérdéses szöveghely (12) szintaktikailag más interpretációt is megenged.⁵⁴

(12) RV 7.81.4ab

<i>uchántī</i>	<i>yā</i>	<i>kṛṇóṣi</i>	<i>manhānā</i>	<i>mahi</i>
felragyog.PTCP.NOM.SG	aki.NOM.SG	csinál.PRS.2SG	nagylelkűség.INS.SG	nagy.VOC.SG
<i>prakhyai</i>	<i>devi</i>	<i>svār</i>	<i>drśé</i>	
néz.INF	istennő.VOC.SG	nap.ACC.SG	lát.INF	

„(Te,) nagy istennő, aki felragyogva nagylelkűségeddel nézni engedsz (minket) és látni a napot.”⁵⁵

⁵¹ A *Rgveda* régebbi részeiben szórványosan a $\sqrt{dhā}$ 'tesz, helyez' ige is előfordul, bár az egyes esetek megítélése vitatott. Ld. Zehnder, *Das periphrastische Kausativ*, 37–44.

⁵² Ahogy fentebb már volt róla szó, a kettő közötti határt nem mindig lehet könnyen meghúzni. A perifrastikus causativum vonatkozásában erről ld. Zehnder, *Das periphrastische Kausativ*, 1/1. jegyzet.

⁵³ „You ... have made the waters flow.”

⁵⁴ A másik lehetőség az, ha csak a *kṛṇóṣi* ... *prakhyai* szavakat tekintjük a perifrastikus causativum elemeinek, a *drśé*-t pedig a szerkezetten kívül álló célhatározói bővítménynek fogjuk fel: „aki ... nézni engedsz (minket), hogy lássuk a napot”. Vö. Zehnder, *Das periphrastische Kausativ*, 11. Véleményem szerint ez az interpretáció jobban összhangba hozható lenne fentebb említett hipotézissel, mely szerint a *drś-* elsődlegesen duratív értelmű ('látás, nézés [hosszan, folyamatosan]; [hosszan, folyamatosan] látni, nézni'). Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy végső soron az alábbiakban említett példákat is lehet terminatív-ingresszív olvasattal értelmezni. Ez azt mutathatja, hogy a perifrastikus causativumban nem feltétlenül van meg a *drśé* tag duratív jelentésáryalata, amit esetleg az – inkább ingresszív-terminatív jelentésű (ti. alapvetően „pontoszerű” csinálást, végrehajtást kifejező) – $\sqrt{kr}$ funkcióige hatásának, illetve a szerkezet grammatikalizációjának tudhatunk be.

⁵⁵ Fenti magyar fordításomban Geldnert követem: „Große Göttin, die du im Aufleuchten bereitwillig (uns) sehen und das Sonnenlicht schauen lässest ...” (Geldner, *Der Rig-Veda*. II. 252). Jamisonék angol fordítása: „You who in dawning, through your magnanimity, o great goddess, make the sun to be visible for seeing ...” (vö. az előző jegyzettel).

Ezzel szemben az *Atharvaveda* két recenziójában összesen három biztos példát találunk, amelyek közül az egyik (13) egy négyszer ismétlődő sor az adott himnusz négy különböző strófájában (AVŚ 11.9.1f = 15f = 22f = 24f; ezenkívül még AVP 4.14.3b; 8.6.10d). Figyelemre méltó, hogy az AVŚ 11.9-ben található helyeken a körülíró szerkezet (*drśé kuru*) mellett a következő *pādā*ban rendre egy vele azonos értelmű szintetikus variánst (*prá darśaya*) találunk, ami világosan mutatja, hogy a perifrasztikus konstrukció ténylegesen az *-áya-* képzős causativum alternatívájának tekintendő.

(13) AVŚ 11.9.1e–g

<i>sárvam</i>	<i>tád</i>	<i>arbude</i>	<i>tvám</i>
minden.ACC.SG	az.ACC.SG	Arbudi.VOC.SG	te.NOM

<i>amítrebhyo</i>	<i>drśé</i>	<i>kuru</i>
ellenség.DAT.PL	lát.INF	csinál.IMP.2SG

<i>udārāms</i>	<i>ca</i>	<i>prá</i>	<i>darśaya</i>
kísértet.ACC.PL	és	PREV	lát.CAUS.IMP.2SG

„Ó, Arbudi, engedd mindezt látni az ellenségnek, és láttass (velük) kísérteteket.”⁵⁶

Egy másik helyen pedig a két *Atharvaveda*-recenzió között van eltérés a perifrasztikus (14) és a szintetikus (15) causativum alkalmazásában.

(14) AVP 8.6.10d

<i>tam</i>	<i>piśācam</i>	<i>drśe</i>	<i>kuru</i>
az.ACC.SG	<i>piśācá</i> .ACC.SG	lát.INF	csinál.IMP.2SG

„Engedd látni (látnom) azt a *piśācát* (démont).”⁵⁷

(15) AVŚ 4.20.9d

<i>tám</i>	<i>piśācám</i>	<i>prá</i>	<i>darśaya</i>
az.ACC.SG	<i>piśācá</i> .ACC.SG	PREV	lát.CAUS.IMP.2SG

„Láttasd (velem) azt a *piśācát* (démont).”⁵⁸

⁵⁶ „All das (: unsere erwähnten Waffen), Arbudi (d. i. ein Schlachtgott), mach den Feinden sichtbar und lass (sie) Phantome sehen.” (Zehnder, *Das periphrastische Kausativ*, 2).

⁵⁷ „Den Piśāca lass ... (mich) sehen.” (Zehnder, *Das periphrastische Kausativ*, 2).

⁵⁸ „That *piśācá* do thou show forth.” (Whitney–Lanman, *Atharva-Veda Samhitā*. I. 186).

A *drśé* mint határozószó

A *drśé* „pályafutásának” van még egy szakasza. Az előző alfejezetben láthattuk, hogy a $\sqrt{kr}$ igével alkotott perifrasztikus causativum, a *drśé* $\sqrt{kr}$ konstrukció jelentése ’látni enged valakinek valamit, láttat valakivel valamit’, és mellette az accusativus esetben álló bővítmény a bázisige tárgyának (’lát valamit’) felel meg (ilyen szerkesztése a szintetikus causativumnak is van). Ez vezet el a *drśé* határozószóként történő lexikalizációjához, amikor a szót lényegében véve az *āvis* ’nyíltan, láthatóan’ adverbium⁵⁹ szinonimájának tekinthetjük, amely szintén gyakran alkot szintagmát a $\sqrt{kr}$ igével mint ’valamivé/valamilyenné tesz’ jelentésű úgynevezett „faktitív kopulával”⁶⁰ (*āvis* $\sqrt{kr}$ ’nyilvánvalóvá/láthatóvá tesz, feltár, megmutat’).⁶¹

Az itt felvázolt folyamat szempontjából különösen érdekes a (16)-os szöveghely, ahol a *drśé* az *āvis* adverbiummal együtt, egy tagmondaton (és egy *pādān*) belül fordul elő a $\sqrt{kr}$ ige mellett, ami minden valószínűség szerint elősegítette az előbbi alak adverbiumként történő lexikalizációját. Fontos azonban megjegyezni – és ezt éppen az *āvis* jelenlétéből láthatjuk –, hogy a *drśé* maga itt még bizonyosan nem predikatív adverbium, hanem célhatározói szerepű infinitívus vagy absztrakt főnév, és ebből következik, hogy perifrasztikus műveltető szerkezetet sem alkot az igével. Az *āvis* $\sqrt{kr}$ + *drśé* kifejezés jelentése tehát egészen pontosan a következő: ’láthatóvá/nyilvánvalóvá tesz/megmutat/feltár valamit „látásra”/látás céljából/azért, hogy lássák’).

(16) RV 1.123.11ab

<i>susamkāśā</i>	<i>māt’mr̥ṣṭā~</i>	<i>iva</i>	<i>yóṣā</i>
szép_megjelenésű.NOM.SG	anya_által_felékesített.NOM.SG	mint	lány.NOM.SG

⁵⁹ Az *āvis* szó valószínűsíthető etimológiájáról (és kapcsolatáról többek között a védikus hapax [RV 10.86.7a] praes. impf. sing. 1. *uvé* ’látom’ igealakkkal, illetve ennek hettita rokonával [*au-/u-* ’lát, néz’; praes. sing. 1. *ūhhi*]) ld. többek között Mayrhofer, *Etymologisches Wörterbuch*. I.177, 233 és rendkívül részletesen Dunkel, *Lexikon der indogermanischen Partikeln*. II. 106–110.

⁶⁰ A terminushoz vö. Hoffmann, Ved. *karóti*, 580. Ld. továbbá Balles, *Die altindische Cvi-Konstruktion*, passim; Ittész, The Root *kr* in the Rigveda, 108–109. Általában véve a predikatív adverbiumok kérdésköréről ld. Hoffmann, Zum prädikativen Adverb.

⁶¹ Sőt, tulajdonképpen akár már a hagyományosan perifrasztikus causativumnak tekintett szerkezeteket (ld. fentebb) is lehet olyan módon értelmezni, hogy bennük a *drśé* inkább határozószói minőségben vesz részt. Ezt tükrözik a fenti példák fordításai is, így a (13)-as példa ott idézett Zehnder-féle német verziója („mach ... sichtbar”), illetve a (14)-es példa eltérő szerkezettel történő visszaadása Zehndernél („lass ... [mich] sehen”; Zehnder, *Das periphrastische Kausativ*, 2–3 és 3/5. jegyzet) és Kimmél („offenbare”; Kim, *Die Paippalādasamhitā des Atharvaveda, Kāṇḍa 8 und 9*, 57). Kim maga (Uo.) felhívja a figyelmet arra, hogy a (14)-es példánkban szereplő részletet követő strófában az *āvis* $\sqrt{kr}$ kifejezés fordul elő, amellyel a *drśé* $\sqrt{kr}$ szerkezet jelentésbeli átfedésben („eine semantische Überschneidung”) van.

<i>āvis</i>	<i>tanvām</i>	<i>kṛṇuṣe</i>	<i>drśé</i>	<i>kām</i>
láthatóan	test.ACC.SG	csinál.PRS.2SG	lát.INF	PTCL

„(Te, a) szép megjelenésű, mint egy anyja által felékesített lány, megmutatod a tested, hogy lássák (lássuk).”⁶²

Véleményem szerint leginkább az tanúskodik a *drśé* adverbiumi átértelmeződéséről, amikor már az intranszitiv *√bhū* ’válik valamivé’ ige mellett is megjelenik az *āvis* szinonimájaként. Ezt az interpretációt erősítik azok a példák, amelyekben a két szó (*drśé* és *āvis*) az ellentétes jelentésű *gúhā* ’rejtve, titokban’ határozószóval⁶³ együtt fordul elő. Ezek ugyanis együttesen azt mutatják, hogy a *gúhā* adverbiumnak egyaránt antonimája az *āvis* és a *drśé*, és valamennyi előfordulhat a *√kṛ* és a *√bhū* igével alkotott szerkezetben.

(17) RV 8.14.8ab

<i>úd</i>	<i>gā</i>	<i>ājad</i>	<i>āṅgirobhya</i>
fel	marha.ACC.PL	hajt.PST.3SG	Ángiras.DAT.PL

<i>āviṣ</i>	<i>kṛṇván</i>	<i>gúhā</i>	<i>satīḥ</i>
láthatóan	csinál.PTCP.NOM.SG	rejtve	van.PTCP.ACC.PL

„Felhajtotta a marhákat az Ángirasok számára, láthatóvá téve a rejtve levőket.”⁶⁴

(18) RV 1.143.2ab

<i>sá</i>	<i>jāyamānah</i>	<i>paramé</i>	<i>vyòmani</i>
az.NOM.SG	születik.PTCP.MED.NOM.SG	legfelső.LOC.SG	ég.LOC.SG

<i>āvīr</i>	<i>agnīr</i>	<i>abhavan</i>	<i>mātariśvane</i>
láthatóan	Agni.NOM.SG	válik.PST.3SG	Mātariśvan.DAT.SG

„Mikor megszületett a legfelső égben, Agni láthatóvá vált Mātariśvan számára.”⁶⁵

⁶² „Of lovely appearance like a maiden groomed by her mother, you reveal your body to be seen.”

⁶³ A *gúhā* határozószó a *gúh-* ’rejtekhely’ főnév instrumentalisi esetéből (*gúhā* RV 1.67.6b) származik, és tipikus példája annak, amikor a szófajváltást a hangsúly – jelen esetben balra történő – eltolódása kíséri (vö. többek között Hoffmann, *Altindische Präverbien*, 353; Jasanoff, „Stative” –ē, 144–145; Balles, *Die altindische Cvi-Konstruktion*, 253; ezzel a hagyományos felfogással szemben ld. azonban újabban Barth, *Adverbial Accent Shift*, 153–159). A hangsúlyeltolódás jelensége a *drśé*-nél mindenesetre nem játszódtott le, véleményem szerint azért, mert világosabban megőrizte egyéb, elsősorban infinitívusi funkcióját is.

⁶⁴ „He drove up the cattle for the Ángirasas, making visible those that were hidden.”

⁶⁵ „As he was being born in the highest distant heaven, Agni became manifest to Mātariśvan.”

(19) = (14) AVP 8.6.10d

<i>taṁ</i>	<i>piśācam</i>	<i>dr̥še</i>	<i>kuru</i>
az.ACC.SG	piśácá.ACC.SG	lát.INF	csinál.IMP.2SG

„Engedd látni (látnom) azt a *piśácát* (démont).”⁶⁶

(20) AVP 8.18.3d

<i>dr̥še</i>	<i>bhavata</i>	<i>mā</i>	<i>guhā</i>
lát.INF/láthatóan	válik.IMP.2PL	ne	rejtve

„Legyetek láthatóvá, ne (legyetek) rejtve.”⁶⁷

Összefoglalás

Tanulmányomban áttekintettem a védikus óind *dr̥ś-* gyöknevszó különféle használatait. Láthattuk, hogy ez az ősi, indoeurópai képzésmódot követő deverbális főnév tisztán elvont főnévi, *nomen actionis* használatban már a legkorábbi szövegekben is tulajdonképpen csak egy alkalommal, archaizmusként fordul elő. Egy kitüntetett esete, a dativusi *dr̥śé* azonban több, részben egymással párhuzamos, részben egymásból következő folyamaton ment keresztül. Egyrészt a $\sqrt{dr̥ś}$ bázis-ige egyik infinitivusaként grammatikalizálódott, amely minőségben – többnyire cél- (vagy vég)határozói, egy esetben tárgyi mondatrészi szerepben – meglehetősen gyakorinak számít a korai védikus periódusban. Másrészt a – viszonylag rövid életű – perifrastikus causativumnak nevezett szerkezetben is használatba került, végül pedig az *āvis* ’nyíltan, láthatóan’ szóval szinonim határozószóként lexikalizálódott. A korai védikus kor utáni szövegekben található előfordulásai vagy ezt az adverbiumi használatot mutatják többé-kevésbé termékeny jelleggel, vagy csupán szó szerinti átvételek a korábbi verses gyűjteményekből.

⁶⁶ Zehnder, *Das periphrastische Kausativ*, 2 fordítása („Den Piśāca lass ... [mich] sehen.”) a szerkezet perifrastikus causativumként való interpretációját követi, de ugyanúgy le lehet fordítani a mondatot a *dr̥še*-t adverbiumként felfogva: „Tedd láthatóvá/mutasd meg a *piśácát*.”

⁶⁷ „Werdet sichtbar; [bleibt] nicht im Versteck!” (Kim, *Die Paippalādasamhitā des Atharvaveda, Kāṇḍa 8 und 9*, 171).

Bibliográfia

- Balles, Irene, *Die altindische Cvi-Konstruktion. Form, Funktion, Ursprung*. Bremen, 2006.
- Barth, Emily Laura, *Adverbial Accent Shift in Vedic Sanskrit*. PhD Dissertation (Cornell University). Ithaca, 2018.
- Bartholomae, Christian, *Altiranisches Wörterbuch*. Strassburg, 1904.
- Debrunner, Albert, *Altindische Grammatik*. II.2. *Die Nominalsuffixe*. Göttingen, 1954.
- Dunkel, George E., *Lexikon der indogermanischen Partikeln und Pronominalstämme*. I–II. Heidelberg, 2014.
- Fortson, Benjamin W., *Indo-European Language and Culture. An Introduction*. Malden–Oxford, 2009².
- Franceschini, *An Updated Vedic Concordance. Maurice Bloomfield's „A Vedic Concordance” Enhanced with New Material Taken from Seven Vedic Texts*. (Harvard Oriental Series, 66/1–2.) Cambridge (MA), 2007.
- Geldner, Karl F., *Der Rig-Veda. Aus dem Sanskrit ins Deutsche übersetzt und mit einem laufenden Kommentar versehen*. I–III. (Harvard Oriental Series, 33–35.) Cambridge (MA), 1951.
- Griffith, Ralph T. H., *The Hymns of the Rigveda. Translated with a Popular Commentary*. I–II. Benares, 1896².
- Hellwig, Oliver–Leach, Robert–Zehnder, Thomas–Plamada, Magdalena–Malinar, Angelika–Widmer, Paul, *Paippalāda Recension of the Atharvaveda. Online Edition (beta)*. 2024. <https://www.atharvaveda-online.uzh.ch/home/paippalada-recension> (2025. szeptember 8.).
- Hoffmann, Karl, *Altindische Präverbien auf -ā-*. In: Uő, *Aufsätze zur Indoiranistik*. II. Hrsg. von Narten, Johanna. Wiesbaden, 1976, 350–355.
- Hoffmann, Karl, *Ved. karóti*. In: Uő, *Aufsätze zur Indoiranistik*. II. Hrsg. von Narten, Johanna. Wiesbaden, 1976, 575–588.
- Hoffmann, Karl, *Zum prädikativen Adverb*. In: Uő, *Aufsätze zur Indoiranistik*. II. Hrsg. von Narten, Johanna. Wiesbaden, 1976, 339–349.
- Ittész, Máté, *Action Nouns in Vedic: Hearing and Seeing in the R̥gveda and the Atharvaveda*. In: *Proceedings of the XVII. Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft, Basel, 9.–12. 09. 2024*. Ed. by de Vaan, Michiel. Wiesbaden. (megjelenés alatt)
- Ittész, Máté, *Action Nouns in Vedic Support-Verb Constructions with kr̥*. *Journal of South Asian Languages and Linguistics* 11/1–2 (2024) 87–109. <https://doi.org/10.1515/jsall-2024-2008>
- Ittész, Máté, *The Root kr̥ in the Rigveda from a Typological Perspective*. In: *Zurück zur Wurzel. Struktur, Funktion und Semantik der Wurzel im Indogermanischen. Akten der 15. Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft vom 13. bis 16. September 2016 in Wien*. Hrsg. von Malzahn, Melanie–Fellner, Hannes A.–Illés, Theresa–Susanna. Wiesbaden, 2022, 99–119.
- Jamison, Stephanie W.–Brereton, Joel P., *Rigveda Translation: Commentary*. <http://rigvedacommentary.alc.ucla.edu/> (2025. július 24.).
- Jasanoff, Jay, „Stative” –ē- Revisited. *Die Sprache* 43/2 (2002–2003) 127–170.
- Keydana, Götz, *Infinitive im R̥gveda. Formen, Funktion, Diachronie*. (Brill's Studies in Indo-European Languages & Linguistics, 9.) Leiden–Boston, 2013. <https://doi.org/10.1163/9789004246157>
- Kim, Jeong-Soo, *Die Paippalādasamhitā des Atharvaveda, Kāṇḍa 8 und 9. Eine neue Edition mit Übersetzung und Kommentar*. (Würzburger Studien zur Sprache und Kultur, 12.) Dettelbach a. M., 2014.
- Kim, Jeong-Soo, *Index Verborum der Paippalādasamhitā und der Śaunakasamhitā des Atharvaveda. Teil 1: AVP → AVŚ*. *Electronic Journal of Vedic Studies* 29/3 (2024). <https://doi.org/10.11588/ejvs.2024.3.27401>

- Kim, Jeong-Soo, Index Verborum der Śaunakasamhitā und der Paippalādasamhitā des Atharvaveda. Teil 2: AVŚ → AVP. *Electronic Journal of Vedic Studies* 29/4 (2024). <https://doi.org/10.11588/ejvs.2024.4.27402>
- Kim, Jeong-Soo, *Untersuchungen zu altindischen Abstrakta und Adjektiven im Rigveda und Atharvaveda. Die primären a-Stämme und die ana-Bildungen*. (Münchner Forschungen zur historischen Sprachwissenschaft, 10.) Bremen, 2010.
- Kulikov, Leonid, Old Indo-Aryan. In: *Comparison and Gradation in Indo-European*. Ed. by Keydana, Götz–Hock, Wolfgang–Widmer, Paul. (The Mouton Handbooks of Indo-European Typology, 1.) Berlin–Boston, 2021, 385–415. <https://doi.org/10.1515/9783110641325-014>
- Kümmel, Martin Joachim, *Das Perfekt im Indoiranischen. Eine Untersuchung der Form und Funktion einer ererbten Kategorie des Verbums und ihrer Weiterentwicklung in den altindoiranischen Sprachen*. Wiesbaden, 2000.
- Lexikon der indogermanischen Verben. Die Wurzeln und ihre Primärstammbildungen*. Hrsg. von Rix, Helmut et al. Wiesbaden, 2001².
- Lowe, John T., *Transitive Nouns and Adjectives. Evidence from Early Indo-Aryan*. (Oxford Studies in Diachronic and Historical Linguistics, 25.) Oxford, 2017. <https://doi.org/10.1093/oso/9780198793571.001.0001>
- Lubotsky, Alexander, *A Digital Concordance of the Rgveda*. 2023. <https://dictionaries.brillonline.com/rvconcordance> (2025. július 24.).
- Macdonell, Arthur A., *Vedic Grammar*. (Grundriss der Indo-Arischen Philologie und Altertumskunde 1/4.) Strassburg, 1910. <https://doi.org/10.1515/9783111577081>
- Mallory, James P.–Adams, Douglas Q., *Encyclopedia of Indo-European Culture*. London–Chicago, 1997.
- Mayrhofer, Manfred, *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen*. I–III. Heidelberg, 1992–2001.
- Meier-Brügger, Michael, *Indogermanische Sprachwissenschaft*. Berlin–New York, 2010⁹.
- Monier-Williams, Monier, *A Sanskrit–English Dictionary*. Oxford, 1899 (reprint 1999).
- Scarlata, Salvatore, *Die Wurzelkomposita im Rgveda*. Wiesbaden, 1999.
- Schindler, Jochem, *Das Wurzelnomen im Arischen und Griechischen*. Dissertation (Julius-Maximilians-Universität). Würzburg, 1972.
- The Rigveda. The Earliest Religious Poetry of India*. I–III. Transl. by Jamison, Stephanie W.–Brereton, Joel P. New York, 2014.
- Töttösy Csaba, A latin (valamint a görög és a szanszkrit) mondat részei II. (A határozók stb.). *Annales Universitatis Litterarum et Artium Miskolciensis* 7 (1997) 4–14.
- Wackernagel, Jakob, *Altindische Grammatik*. II.1. *Einleitung zur Wortlehre. Nominalkomposition*. Göttingen, 1905.
- Wodtke, Dagmar S.–Irslinger, Britta–Schneider, Carolin, *Nomina im indogermanischen Lexikon*. Heidelberg, 2008.
- Zehnder, Thomas, *Das periphrastische Kausativ im Vedischen*. (Münchner Forschungen zur historischen Sprachwissenschaft, 12.) Bremen, 2011.